

Kinyilatkoztatás és kölcsönösség

VÁRNAI JAKAB OFM

AZ ALAPKÉRDÉS

Aligha tévedünk, ha az utca emberének a kinyilatkoztatásról alkotott fogalmát így definiáljuk: „ellentmondást nem tűrő tekintélyi kijelentés”. Régóta őrzök egy újságkivágást, amelynek olvastán először ütköztem bele ebbe az értelmezésbe: „könyve nem kinyilatkoztatás. Kérdéseket tesz fel. Gondolkodásra készítet.”¹ Vajon mindig és mindenütt így működik a kinyilatkoztatás? Miért kérdezi Jézus az apostoloktól, hogy „miről beszélgettetek az úton?” Miért kezdeményez beszélgetést példabeszédek révén az emberekkel? Miért számol be az *Apostolok Cselekedetei* vitákról, tanácskozásokról, amelyen az apostolok Isten akaratát keresik?

Teológiailag így lehetne föltenni a kérdést: Elképzelhető-e a kinyilatkoztatás olyan fogalma, amellyel nem az „ellentmondást nem tűrő tekintélyi kijelentés”, hanem a *kölcsönösség* társul? Mik ennek a következményei más teológiai témákra és az egyházi keresztény életre nézve? Történt-e ilyen irányú gondolkodás és próbálkozás a katolikus teológiában?

„A VÁLASZBAN BIRTOKOLJUK A SZÓT”

A teológia klasszikusainak olykor elég egy fél mondat, és utakat nyitnak meg a gondolkodásban. Hans Urs von Balthasarnak a megtestesülés titkáról írt egyik tanulmányában olvassuk:

VÁRNAI JAKAB ferences szerzetes, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola rektora, a Fundamentális Tanszék vezetője; varnai.jakab@sapientia.hu

¹ *Népszabadság*, 1994. december 31., 17.

„Isten az emberben nyilatkoztatja ki magát, hogy bevezesse őt annak imádásába, amit szem nem látott. Igen, Isten elküldi Fiát, hogy ő emberi gesztusokban fejtse ki nekünk az Atyát: emberi visszhangjában halljuk az Atyát; a mindhalálíig való emberi engedelmisségben tapasztaljuk meg, ki a parancsoló: *a válaszbán birtokoljuk a szót*. A Fiú mint ember, a kozmosz csúcán, elvégzi az Atya színe előtt az egyházi és kozmikus liturgiát. Benne egybeesik a szó és a liturgia.”²

„A válaszbán birtokoljuk a szót” – „*An der Antwort haben wir das Wort*” – a fordításban azt a változatot szerepeltettem, amelyet Fila Béla használt egy helyen. Gondos fogalmazás, gazdag tartalom: a válaszbán halljuk meg a szót, a szó csak annyiban van a kezünkben, hogy a rá adott válaszokat halljuk. Jézus az Atya „emberi visszhangja” („tökéletes imádója”), Jézus engedelmissége a szüntelen Atya-felé-fordulás. És Jézusnak ez az egész lényét igénybe vevő válasza nemcsak esetleges külső körülmény a tételekben átadandó kinyilatkoztatáshoz, hanem ez már maga – szó Istentől.

Jürgen Werbick német teológus volt az, aki ezt a félmondatot jól megértette és igyekezett végiggondolni.³ Amikor bevezetést ad a *Dogmatika kézikönyvéhez*, ennek a balthasari félmondatnak az alapján írja le a teológia funkcióját az Egyházban. A kinyilatkoztatás mikéntjéről adott mondatot a hagyományátadás mikéntjére vonatkoztatja. Jézus Krisztus nyilatkoztatja ki Istent – az a Jézus, aki szüntelenül és egészen az Atya felé fordul. Jézus egész léte válasz az Atyának, márpedig „ebben a Lélek által kieszközölt válaszbán fogható fel Isten Szava – nem pedig attól függetlenül”. A kinyilatkoztatás úgy játszódik le, hogy „a hívő (teológiai) megértés a válaszból kihallja a Szót, abban és abból megérti [...] magát Istent”. A kinyilatkoztatás még az Újszövetség korában közösségi, egy-

² „Gott offenbart sich im Menschen, um ihn in die Anbetung dessen zu führen, den kein Auge je gesehen. Ja, Gott sendet seinen Sohn, damit er den Vater auslege in menschlichen Gebärden: wir hören den Vater in seinem menschlichen Echo; im menschlichen Gehorsam bis zum Tode erfahren wir, wer der Befehlende ist: *an der Antwort haben wir das Wort*. Der Sohn als Mensch, an der Spitze des Kosmos, vollbringt vor dem Vater die kirchliche, die kosmische Liturgie. In ihm fallen Wort und Liturgie zusammen.” HANS URS VON BALTHASAR: Gott redet als Mensch, in id.: *Verbum caro*, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1960, 73–99, itt: 98. Az idézet eredetének megtalálását Tözsér Endrének köszönöm.

³ JÜRGEN WERBICK: Prolegomena, in Theodor Schneider (szerk.): *A dogmatika kézikönyve*, I. kötet, Vigilia, Budapest, 2002, 1–52, itt: 18.

házi eseménnyé válik: „A közösség tanúságtétele a Lélek hatására létrejött felelet Istennek Jézus Krisztusban megjelent lényegi Szavára; az élet minden lelki-emberi dimenziójában adott válasz ez: a szó és az élet tanúságtétele.” Hogy a közösség mikor hiteles tanúja Isten Szavának – ennek mércéjéül kapjuk a Szentírást. A keresztény Egyház ezt „sugalmazottnak tartja, mert az ember a Bibliából mint a Lélek hatására adott »engedelmes« feleletből mindig újra a Szót – Isten lényegi Szavát – hallotta meg”.⁴ Werbick tehát már nemcsak az alapító, jézusi helyzetre alkalmazza Balthasar szavát, hanem az egyházi hagyomány működésének alapvető formáját látja meg benne. A Szót az újabb nemzedékek abban hallják meg, úgy jutnak hozzá, hogy az előző nemzedék arra válaszol. Nem lehetséges hagyományátadás anélkül, hogy először ne magam törekednék a Szóra válaszolni.

A kinyilatkoztatás így a hit párbeszédében, az „üdvösség dialógusában” hangzik fel, és talán ezért elmondható róla, hogy a kölcsönösség motívumát hordozza. Ez a kölcsönösség mélyen meghatározza a hagyomány felfogását, a hit átadásáról alkotott felfogást az Egyházban, végső soron az egyes keresztények szerepét és felelősségét az Úr Szavának továbbadásáért.

EGY TÖRTÉNELMI FEJEZET: AZ ELSŐ FERENCSEK PASZTORÁCIÓJA

Nem a kinyilatkoztatás új felfogását akarjuk bevezetni, eltörölve az eddigit. A teológiai hagyományban kevésbé fejtik ki a kölcsönösség gondolatát. Az Egyház életét viszont időről időre megelevenítik olyan mozgalmak, amelyek a tekintélyelvű, egyirányú kommunikáció mellé odahelyezik a kölcsönös kommunikáció által adott üzenetet. Joseph Chinnici OFM (Berkeley, USA) egyháztörténész a ferences rend megjelenésében kiemeli ezt a mozzanatot:

„...a spirituális hatalom adása és befogadása a prédikációban, a megbocsátásban, a munkában és a kapcsolatokban – mindez valódi része volt a korai karizmának, és lényeges része volt annak, amivel az hozzájárult a kor egyházi struktúráihoz.”⁵

⁴ I. m. 15, 17.

⁵ JOSEPH P. CHINNICI OFM: The Impact of Clericalization on Franciscan Evangelization, in Elise Saggau OSF (ed.): *Franciscan Evangelization. Striving to Preach the Gospel*, Washington Theological Union Symposium Papers, St. Bonaventure, 2007, 86.

Hogy milyen újdonságot hoztak az Egyházban a ferencesek, arra többek között abból a vádból következtethetünk, amelyet Párizsban St. Amour-i Vilmos fogalmazott meg Bonaventura ellen: „ha az előjáró aláveti magát egy alattvalónak, akkor abból zűrzavar és a rend felborítása származik. Ezért tehát ez nem erény.” *Apologia Pauperum* c. művében Bonaventura megvédi a tekintélyi struktúrák újfajta működését a ferences közösségben, amikor hangsúlyozza, hogy az alázat gyakorlása – erény, akkor is, ha előjáró gyakorolja az alattvalóval szemben. A tekintély forrása pedig Krisztus követésében áll, aki szegénnyé lett értünk. Krisztus alakjáról olvassa le a keresztény ember az evangélium igazi rendjét.

„A szegény Krisztus követése révén a ferences evangelizálási mód beoltja az Egyházba és az Egyházon kívül végzett munkába a kölcsönösség témáját. A társadalmi hierarchiába beleviszi az egyenlőség zavaró elemét.”⁶

Azokkal szemben pedig, akik tiltakoznának e kölcsönösség ellen, Bonaventura úgy gondolja, meg kell védenie a szeretet kötelékét:

„Aki támadja, hogy egy ínségben lévő ember alázatosan alamizsnát kérjen, az a szeretet kötelékét támadja, amely partneri kapcsolatot teremt 'az adás és elfogadás viszonyában'.”⁷

A *vinculum caritatis* sajátossága, hogy képessé tesz a kölcsönösségen alapuló kommunikációra: *facit communicari in ratione dati et accepti*. Ez utóbbi kifejezést Bonaventura a Filippi levélből emeli ki:

Fil 4,15: „Ti is tudjátok, filippiek, hogy az evangélium hirdetésének kezdetén, amikor Macedóniából elindultam, nem volt egyetlen egyházközség sem, amely velem *az adás és viszonzás kapcsolatában* állt volna, csak ti.”

Chinnici fordítja így a *facit communicari* latinját: „partneri kapcsolatot teremt”, de mondhatnánk: „képessé tesz a kommunikációra”. Az evangéliumi

⁶ I. m. 111.

⁷ „...qui vero impugnat humilem eleemosynarum petitionem in eis qui egent et licite possunt accipere, [...] impugnat vinculum caritatis, quod facit communicari in ratione dati et accepti”, *Quaestiones Disputatae de Perfectione Evangelica*, qII a2, idézi JOSEPH P. CHINNICI OFM: *The Impact of Clericalization on Franciscan Evangelization*, i. m. 112.

üzenet a XIII. században a Szent Ferenc nyomában kialakuló közösségek új kommunikációs helyzetében ragyog fel ismét.

ISTENI ÖNKÖZLÉS EMBERI KAPCSOLATOKON KERESZTÜL

A gondolat egy másik tanúja Christoph Theobald SJ (Párizs). A II. Vatikáni Zsinat teológiai örökségét mérlegelve ő is a hagyományátadás egyfajta kommunikatív felfogását méltatja. A *Dei Verbum* konstitúció 2. pontjában olvassuk ezt a kinyilatkoztatásról:

„E kinyilatkoztatással a láthatatlan Isten szeretetének bőségéből mint barátaihoz szól az emberekhez, és társalog velük, hogy meghívja őket és befogadja a saját közösségébe.”

Theobald ennek alapján próbálja megnyitni a zárt, egyirányú felfogást. Szerinte a hagyomány átadási iránya egyértelmű, de nem működik anélkül, hogy az átadó számára ne lennének radikális következményei. Az első lépésben, a jézusi alapító eseményben – annak is az elején – „aszimmetrikusnak” nevezhetjük a helyzetet, mert csak befogadás játszódik le, ez azonban hamar „szimetriává” alakul, mert a befogadók „aktív értelmezőkké” válnak. Ez a „befogadó kreativitás” vagy „kreatív befogadás” annak a gyümölcse, hogy Jézus és övéi interakcióban – kölcsönösségben – éltek, tanulási folyamatban, az alkalmazás mindig új feladattal. Márpedig ezt az interakciót maga az Egyház is tanítja: a *Dei Verbum* zsinati konstitúció 7. pontja szerint az apostolok azt adták át, „amit Krisztustól szóban, magatartásban és cselekedetekben [*ex ore, conversatione et operibus Christi*] kaptak, illetve a Szentlélek ihletéséből megtanultak”. Theobald megemlíti, hogy Szent Tamás a *Summa Theologiae* III. részében egy artikulust szentel annak bizonyítására, hogy Krisztusnak nem egyedül kellett élnie, hanem „*conversando cum hominibus*” (q40., a1). A kinyilatkoztatás helye tehát a *conversatio* is: interakció, érintkezés, magatartás, kölcsönös viszonyulás, az élet hétköznapijainak közössége. Theobald ennek alapján fogalmaz meg kritikát a *Dei Verbum* nagyszabású I. fejezetéről, mely őszerinte „nem éri el a [II. fejezet] 7. pont sokkal inkább kapcsolati távlatait (*la perspective plus relationnelle*).” Teológiai feladatként jelöli meg a *kapcsolatiság* bevonását a kinyilatkoztatás elméletébe:

„Ma kétségkívül inkább azt kell továbbgondolni, hogy a Jézus és övéi közötti kapcsolati játék *mennyiben* már *magának Istennek* a végső önközlése az ő titokteljes identitásában.”⁸

Theobald szerint ezt igénylik a bibliatudomány legújabb felismerései is, ahol a jelentést már nem csupán a szövegen belül keresik, hanem a szerző, az egykori címzettek és az olvasó interakciójában. Ennek megfelelően kiemeli a Szentírást olvasó emberben működő hitérzékét. Ezt akkor fogjuk tudni elfogadni, írja, ha az 1 Tessz 2,13 utolsó megjegyzését komolyan vesszük:

„Szüntelenül hálát adunk tehát Istennek, hogy ti, akik Isten igéjének hirdetését tőlünk hallottátok, azt nem úgy fogadtátok, mint emberek szavát, hanem mint ami az valójában: mint Isten igéjét, amely bennetek is munkálkodik, akik hisztek (*qui operatur in vobis qui credidistis*).”

Isten Igéje munkálkodik a befogadóban, és a befogadó ember hívő válaszát hozzákapcsolja az üzenethez, hogy ismét a „válaszban halljuk a Szót”.

„ÉSZ ÉS SZÍV HÓDOLATÁVAL...”

Talán azt mondja erre valaki, hogy a kinyilatkoztatás ilyen „kommunikatív” felfogása, a kölcsönösség teológiai alkalmazása megszünteti az „értelem hódolatát”, a megnyilatkozó Isten előtti leborulást. Úgy gondolom, hogy nem kell erre következtetnünk. Szüntelen hódolattal és leborulással fordulunk a kinyilatkoztató Isten felé, akinek úgy tetszett, hogy „mint barátaihoz” szóljon hozzánk. A felismert isteni Szó váltja ki a hódolat és leborulás egyre mélyebb érzését. De mi van addig, amíg fel nem ismeri valaki az isteni Szót? Nem indulhatunk-e ki abból, hogy Jézus nem először tiszteletet követelt magának, és utána tanított, hanem a tanítás és az emberi találkozások voltak először, és azokat követte a Szó felismerése és az előtte való leborulás?

⁸ „Sans doute faut-il penser aujourd’hui davantage *en quoi* le jeu relationnel entre Jézus et les siens est l’autocommunication ultime *de Dieu* en sa mystérieuse identité.” CHRISTOPH THEOBALD: „La transmission de la révélation divine”: à propos de la réception du chapitre II de „*Dei Verbum*”, in Philippe Bordeyne – Laurent Villemin (eds.): *Vatican II et la théologie. Perspectives pour le XXI^e siècle*, Cerf, Paris, 2010, 107–126, itt: 125.

VONATKOZÓ UTALÁSOK PÁPAI TANÍTÁSOKBAN

Végül két pápai megnyilatkozást szeretnék idézni, amely kapcsolódási pontot jelent a kölcsönösséget hangsúlyozó kinyilatkoztatás-felfogás számára.

Az első inkább csak egy megjegyzés VI. Pál pápa első enciklikájában. Ő úgy látta, hogy a dialógus útjára azért kell rálépnie az Egyháznak, hogy betöltse küldetését, vagyis hogy hitelesen adhassa át a krisztusi üzenetet. Hogy milyen szorosra akarta vonni az Egyház és a dialógus kapcsolatát, arra jó példa az *Ecclesiam Suam* (1964. augusztus 6.) egyik rövid bekezdése, amellyel a „Párbeszéd” c. fejezet kezdődik:

„Az Egyháznak párbeszédbe kell lépnie azzal a világgal, amelyben él. Az Egyház a szó, az Egyház üzenet, az Egyház dialógus.”⁹ – „*Iamvero Ecclesiae in colloquium veniendum est cum hominum societate, in qua vivit; ex quo fit, ut eadem veluti speciem et verbi, et nuntii, et colloquii induat.*”

A rövid bekezdés záró kifejezését („*Ecclesia speciem colloquii induat*”) a modern nyelveken többféleképpen fordítják, leginkább valahogy így: „...hogy az Egyház maga is beszélgetéssé váljék”.¹⁰ Ha tekintetbe vesszük, hogy az Egyház „beszélgetése” valójában az eleven hagyományátadás közege, és ezáltal az Ige juthat szóhoz, akkor VI. Pál pápa dialógust kezdeményező szándéka összhangban van a kinyilatkoztatás mint „üdvösséges dialógus” felfogásával.

A másik példa egészen újkeletű. XVI. Benedek pápa már kifejezetten mérlegeli „az egész kinyilatkoztatás dialógus-természetét” a *Verbum Domini* apostoli buzdítás 22–28. pontjaiban. A dokumentum I. részében összegzi a 2009-es szinódus szempontjait a kinyilatkoztatás fogalmáról, és ezt jellegzetes módon ezzel a mondattal kezdi:

„A bibliai kinyilatkoztatás újdonsága az a tény, hogy Isten egy velünk folytatott dialógusban kívánja megismertetni önmagát.” (VD 6.)

⁹ VI. PÁL PÁPA: *Ecclesiam suam* (1964), in Kránitz Mihály (szerk.): *Az Egyház küldött. VI. Pál pápa apostoli műve*, Szent István Társulat, Budapest, 2009, 135–184, itt: 164. A latin szöveg forrása a www.vatican.va honlapon közzölt szöveg.

¹⁰ Francia: „...*l’Eglise se fait conversation*”, olasz: „...*la Chiesa si fa colloquio*”, angol: „*The Church... has something to say, a message to give, a communication to make*”.

Ez az I. rész átfogó teológiai képet nyújt az „Isten Szava” kiegyensúlyozott felfogásához: a „kezdetben” már „Istennél” létező örök Ige, a teremtésben kimondott Szó, a Krisztusban emberré lett Szó, a hirdetett és az élő hagyományban közvetített Szó, majd pedig a sugalmazás különleges kegyelmi segítségével írásban foglalt szó.

Mivel tehát a kinyilatkoztatás „dialógusát” említi, ezért az első fejezetet („Isten, aki beszél”) ilyen címmel követi a második: „Az ember válasza a beszélő Istennek”. A dokumentum szerint a szinódusi atyák első szempontja ehhez az volt, hogy „a kinyilatkoztatással kapcsolatos dialógusban az emberhez intézett Isteni Szónak van *elsőbbsége*” (6.), tehát nem „egyenrangú felek” találkozása történik. Mindenképpen el kell ismerni ezt a szempontot, de vajon ez a tekintélyi megfontolás hagy-e még szerepet az ember válaszában a kinyilatkoztatásban? Két ponttal lejjebb valóban megtaláljuk a kiindulásként idézett balthasari gondolatot, először a Zsoltárookra és más, imádság-jellegű szentírási részekre, majd tágabban az emberre vonatkoztatva:

„Így az ember Istenhez intézett szava is Isten Szava lesz, megerősítve az egész krisztusi kinyilatkoztatás dialógus-természetét, és az egész emberi lét Istennel folytatott dialógussá válik, aki szól és meghallgat, aki hív és eleveníti az életünket. Isten Szava kinyilatkoztatja, hogy az isteni meghívás az egész emberi egzisztenciára érvényes.” (VD 24.)

Ez a kifejtés megnyitja az utat a balthasari gondolat tágabb következményei felé: a zsoltárokból szentírási tanúságunk van arról, hogy „az ember Istenhez intézett szava is Isten Szava lesz” – mivel azonban ez a dialógus igénybe veszi az egész emberi létet, ezért a hívő ember egész egzisztenciája „a Szót hirdető” válasszá válik.¹¹

Úgy tűnik, a mai egyházi és teológiai gondolkodásban egyre gyakrabban megfogalmazódik az a sejtés, hogy a keresztény kinyilatkoztatásnak nem csupán „témája” a *kapcsolat*, a *párbeszéd*, hanem a kinyilatkoztatásnak magában a megvalósulási formájában is megtaláljuk a kapcsolat alapvető jellemzőjét, a *kölcsönösséget*.

¹¹ Elméleti alapot jelenthet ehhez a *Caritas in Veritate* 53. pontjában megfogalmazódó igény is, hogy „a személyközi kapcsolatokat metafizikai síkon vizsgáljuk”.